

A Critique on *The Debate of Liberals and Communitarians in Contemporary Political Philosophy*

Mohammad Shojaeian*

Mohammad Reza Taheri**

Abstract

Communitarianism and its serious critique of liberal discourse is one of the most important issues in contemporary political philosophy. The book "An Introduction to the Debate of Liberals and Communitarians in Contemporary Political Philosophy" is responsible for analyzing this important issue. One of the strengths of the present book is to address an almost novel subject in the field of political philosophy that has been less studied independently, especially in Persian sources. The authors' emphasis on Paul Ricoeur's method as "text-based hermeneutics" gives them a considerable opportunity to examine and read the works of political thought. However, there are some objections to the book. First, the writers have not paid attention to the results of this conflict and the effects or, in other words, the changes that have resulted from the conflict in contemporary political philosophy. Second, the authors did not pay attention to the influence of Wittgenstein II's views on the content of the political philosophy of communitarianism. The authors also attribute a leadership role to McIntyre, but little attention has been paid to Sandel's very important position. Also, considering that the axis of the dispute was justice, it was appropriate that the axes explained in the book in this regard be finally referred to the issue of justice.

Keywords: Liberalism, Communitarianism, Political Philosophy, Justice, Individualism.

* Associate Professor, Faculty of Political Sciences, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran
(Corresponding Author), shojaiyan@rihu.ac.ir

** PhD in Political Science, Imam Sadiq University, Tehran, Iran, Taheri_777@yahoo.com

Date received: 2023/06/06, Date of acceptance: 2023/10/23

In the last two decades of the 20th century, communitarianism and its famous debate with liberalism occupied a wide scope in the field of political philosophy. The debate extended to the new century. Objectively, the new communitarian school emerged in the early 1980s with the publication of four important books: "After Virtue" by McIntyre, "Liberalism and the Limits of Justice" by Sandel, "Spheres of Justice" by Walzer, and "Philosophical Arguments" by Charles Taylor. Each of these books, in their own way, criticized the goals and ideals of liberalism, particularly its theories of justice and rights. The main target of criticism of these books was Rawls's "A Theory of Justice". Communitarianism criticized modern liberalism by relying on the intellectual-philosophical framework of Aristotle and Hegel, and by relying on the theoretical foundations established by later Wittgenstein. The book "An Introduction to the Debate of Liberals and Communitarianism in Contemporary Political Philosophy" attempts to explain and analyze this influential debate in Western political philosophy and thought. This article examines and criticizes this book.

The book, co-authored by Majid Tavassoli Roknabadi and Mukhtar Nouri, two Iranian researchers of political thought, was published in 2018 by the Research Institute of Humanities and Cultural Studies. One of the strengths of this book is engaging in an almost novel topic in the field of political philosophy. The importance of this topic increases when we know that there are very few works dedicated to this topic in the Persian language.

One of the important topics in the book is its focus on Paul Ricoeur's "text-centered" hermeneutic method in the analysis of political philosophy. According to Ricoeur's methodology, to interpret and understand a text, it is enough to focus on the text itself, and there is no need to address the social context or the author's intention.

In this model, the text has its own independent life and is able to convey its meaning to the reader and interpreter, and this is possible through dialogue with the text. Relying on this method, the authors of the book read the works and texts of both liberal and communitarian thinkers and try to explain and understand the four axes of conflict in this way. The authors' emphasis on Paul Ricoeur's method offers them a considerable opportunity to examine and read the works of political thought, and they have used this method throughout the research. Individual or community, right or good, neutrality or perfectionism of the government, universalism or contextualism are the most important axes of conflict between liberals and communitarianism. One of the strong points of the book is that the authors try to explain the four disputed axes as a kind of return to the center of the conflict, that is, the conception of human nature and, in the words of communitarianism, the conception of "self".

On the other hand, one of the weaknesses of the book is that it has not paid serious attention to the central issue of communitarianism, i.e. finding a middle way between individualism and authoritarianism. It is expected from a book that deals with the debate between liberals and communitarians to explain the way communitarians build the concept of individual, community, right, and good so that their distinction from liberals be clarified and the possibility of evaluating and judging alternatives be provided. In spite of the fact that the harms of the individual-oriented approach of liberals and neoliberals are obvious, it is still unclear how the community-oriented approach of communitarianism remains immune from the dangers of utilitarianism and authoritarianism.

Another problem is that the authors of the book regard communitarianism as part of the discourse of liberal democracy. The book emphasizes that both communitarians and liberals are in the spectrum of a single discourse called "liberal democracy" and the Anglo-Saxon tradition. This result contradicts what the authors themselves have said in the following chapters about McIntyre's and Taylor's views on the critique of modernity discourse. At the same time, the content of opinions of communitarian thinkers, namely McIntyre, Sandel and Taylor, shows their fundamental difference from the liberal tradition.

The results of the conflict between communitarians and liberals, or in other words, the changes caused by the conflict in contemporary political philosophy, especially liberal political philosophy, have been poorly addressed by the authors. Most of the researchers in this field believe that Rawls' views in particular and liberal political philosophy in general have undergone critical changes in significant axes and this has been largely the result of the criticisms of communitarianism. Ignoring this issue has caused the book's picture of the conflict between liberals and communitarians to be inadequate.

Bibliography

- Tavassoli Roknabadi, Majid; Nouri, Mokhtar. (1398) An Introduction to Debate of Liberals and Communitarians in contemporary political philosophy, Research Institute of Humanities and cultural studies. [in Persian]
- Hoseini Beheshti, Seyyed Alireza, (1383) Essays on understanding Western Political Thought, Institute of researches and development of humanities. [in Persian]
- Lesley A. Jacobs, (1997) An Introduction to Modern Political Philosophy, translated by Morteza Jebriayi, Ney publication. [in Persian]
- Shoja'iyan, Mohammad, Communitarian views on justice and its approach for Islamic-Iranian model of progress. Model of progress publication. [in Persian]

- Kekes, John, (1392) Against liberalism, translated by Mohammad Reza Taheri, elmi-farhangi publication. [in Persian]
- Kymlicka, Will,(1396) Contemporary Political Philosophy: An Introduction, translated by Meysam Badamchi and Mohammad mobasheri, Negah moaaser publication. [in Persian]
- Gray, John (1384) Liberalism, translated by Seyyed Alireza Hoseini Beheshti, Bogheh publication. [in Persian]
- Levine, Andrew (1380) Liberal Democracy: A Critique of its Theory, translated by Sai'd Zibakalam, Samt publication. [in Persian]
- Hampton, Jean (1385) Political philosophy, translated by khashyar Deihimi, Tarh nov publication. [in Persian]
- Mulhall, Stephen & Swift, Adam (1385) Liberals and Communitarians, translated by a group of translators, Institute of research in Islamic thought and culture. [in Persian]
- Mulhall, Stephen and Swift, Adam(1992),Liberals and Communitarians, Oxford: Blakwell.
- Oneill,Shone(1997),Impartictlity in Context: Grounding Justice in a Pluralist World,New York: State University of New York Press.
- Plant, Raymond(1994),Modern Political Thought, Oxford:Basil Blakwell.
- Sandel,Michael,J(1982),Liberalism and the Limits of Justice ,Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandel,Michael (1984),Liberalism an It s Critics, New York University Press.
- Swift, Adam (2001), Political Philosophy,Cambridge: Polity Press.
- Tam, Henry (1998),Communitarianism: a new agenda for politics and citizenship, Macmillan press.
- Tam, Henry (2019),The Evolution of communitarian ideas, theory and practice, Palgrave Macmillan.
- Thiele, Leslie Paul(2002), Thinking Politics: Perspectives in Acent, Modern and Postmodern Political Theory, Second Edition, New York:Chatham Fiouse Publishers.

بررسی انتقادی مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر

محمد شجاعیان*

محمد رضا طاهری**

چکیده

نقدهای جدی جماعت‌گرایی بر گفتمان لیبرال یکی از مهم‌ترین موضوعات فلسفه سیاسی معاصر است. بی‌توجهی به منازعه جماعت‌گرایی علیه لیبرالیسم موجب ناتوانی در تحلیل و فهم بسیاری از موضوعات فلسفه سیاسی لیبرال و غیرلیبرال در دهه‌های پایانی قرن بیستم و قرن جاری خواهد شد. کتاب درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر عهده‌دار تحلیل این موضوع مهم است. پرداختن به موضوعی تقریباً بدیع در فلسفه سیاسی معاصر و تأکید بر روش «هرمنوتیک متن‌محور» برای خوانش آثار اندیشه سیاسی از نقاط قوت کتاب است. با وجود این، به نتایج این منازعه در فلسفه سیاسی معاصر توجه نشده و تأثیر آرای ویتگنشتاین متأخر در مضمون و محتوای فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی مورد غفلت قرار گرفته است. هم‌چنین، نویسندگان برای مک‌ایتایر در فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی نقش رهبری را قائل هستند، اما به جایگاه بسیار مهم سندل به‌ویژه تقدم آرای او به سایر جماعت‌گرایان و محوریت عدالت در بحث او التفات لازم صورت نگرفته است. هم‌چنین، باتوجه به این‌که محور منازعه مورد بحث عدالت بوده است، شایسته بود محورهای تبیین‌شده در کتاب در این باب نهایتاً به موضوع عدالت و جنبه‌های مختلف آن ارجاع داده می‌شد.

کلیدواژه‌ها: لیبرالیسم، جماعت‌گرایی، فلسفه سیاسی، عدالت، فردگرایی.

* دانشیار گروه علوم سیاسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول)، shojaiyan@rihu.ac.ir

** دکترای علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران، Taheri_777@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۱

در دو دهه پایانی قرن بیستم، جماعت‌گرایی و منازعه معروف این مکتب با لیبرالیسم بسیاری از فعالیت‌ها در عرصه فلسفه سیاسی را به خود اختصاص داده بود. دامنه این منازعه به قرن جدید هم کشیده شد. به‌طور عینی، مکتب جماعت‌گرایی جدید در اوایل دهه هشتاد میلادی با انتشار چهار کتاب مهم ظهور و بروز یافت: در جست‌وجوی فضیلت مک‌اینتایر، لیبرالیسم و محدودیت‌های عدالت سندل، حوزه‌های عدالت والزر، و مقالات فلسفی چارلز تیلور. هریک از این کتاب‌ها، به‌شیوه خود، اهداف و آرمان‌های لیبرالیسم به‌ویژه در زمینه عدالت و حقوق را موردنقد قرار دادند. هدف اصلی انتقادات این کتاب‌ها نظریه‌ای درباره عدالت راولز بود. جماعت‌گرایی با اتکا به چهارچوب فکری — فلسفی ارسطو و هگل و با تکیه بر زمینه‌های تئوریک که توسط ویتگنشتاین دوم پی‌ریزی شد لیبرالیسم مدرن را به‌نقد کشید. کتاب درآمده بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر عهده‌دار تبیین و تحلیل این مناظره تأثیرگذار در فلسفه و اندیشه سیاسی غرب است. نوشتار حاضر به بررسی و نقد این کتاب می‌پردازد.

کتاب تألیف مشترک مجید توسلی رکن‌آبادی و مختار نوری، دو نفر از محققان اندیشه سیاسی کشورمان، در سال ۱۳۹۸ توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی منتشر شده است. از نقاط قوت کتاب حاضر پرداختن به موضوعی تقریباً بدیع در عرصه فلسفه سیاسی است. اهمیت این موضوع وقتی بیش‌تر می‌شود که بدانیم در زبان فارسی آثار بسیار کمی به این موضوع اختصاص یافته است.

یکی از موضوعات مهم در کتاب حاضر تأکید بر روش هرمنوتیک «متن‌محور» پل ریکور در بررسی و تحلیل فلسفه سیاسی است. طبق روش‌شناسی ریکور، برای تفسیر و فهم یک متن متمرکز شدن بر روی خود متن کفایت می‌کند و نیازی نیست که به زمینه‌های اجتماعی و یا به قصد و نیت مؤلف پرداخت. در این الگو، متن خود حیاتی مستقل دارد و قادر است معنای خود را به خواننده و مفسر منتقل کند و این کار از طریق گفت‌وگو و دیالوگ با متن امکان‌پذیر است. نویسندگان کتاب با تکیه بر این روش به خوانش آثار و متون اندیشمندان دو طیف لیبرال و جماعت‌گرا می‌پردازند و تلاش می‌کنند محورهای منازعه چهارگانه را به این شیوه موردتبیین و فهم قرار دهند. تأکید نویسندگان محترم به روش پل ریکور به آن‌ها امکان قابل‌ملاحظه‌ای برای بررسی و خوانش آثار اندیشه سیاسی ارائه می‌دهد و نویسندگان محترم در سراسر پژوهش از این روش بهره برده‌اند.

فرد یا جماعت، حق یا خیر، بی‌طرفی یا کمال‌گرایی دولت، جهان‌شمول‌گرایی یا زمینه‌مندی مهم‌ترین محورهای منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان است. از نقاط قوت کتاب آن است که نویسندگان تلاش می‌کنند تبیین کنند محورهای چهارگانه موردمنازعه به‌نوعی بازگشت به کانون منازعه یعنی برداشت از ماهیت انسان و به‌قول جماعت‌گرایان برداشت از «خود» دارد.

ازسوی دیگر، ازجمله نقایص کتاب آن است که به مسئلهٔ قانونی اجتماع‌گرایی یعنی یافتن راه‌حل میانه‌ای میان فردگرایی و اقتدارگرایی به‌صورت جدی توجه نکرده است. از کتابی که به مناظرهٔ لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان می‌پردازد انتظار می‌رود به‌طور مشخص نحوهٔ صورت‌بندی جماعت‌گرایان از مفهوم فرد، اجتماع، حق، و خیر را تبیین کند تا تمایز آن‌ها از لیبرال‌ها روشن شود و امکان سنجش و داوری دربارهٔ بدیل و جای‌گزین فراهم شود، زیرا آسیب‌های رویکرد فردمحور لیبرال‌ها و نئولیبرال‌ها امری روشن است، اما هنوز مشخص نیست که رویکرد جماعت‌محور جماعت‌گرایان چگونه از آسیب‌های فایده‌گرایی و اقتدارگرایی مصون می‌ماند. اشکال دیگر آن است که نویسندگان کتاب جماعت‌گرایان را جزئی از گفتمان لیبرال دموکراسی معرفی می‌کنند. کتاب تأکید می‌کند که جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها در دو طیف فکری در گفتمان واحدی به‌نام «لیبرال دموکراسی» و سنت آنگلوساکسون قرار دارند. این نتیجه حتی با آن‌که خود نویسندگان در فصول بعدی دربارهٔ آرای مک‌ایتتایر و تیلور دربارهٔ نقد گفتمان مدرنیته گفته‌اند در تعارض است. ضمن آن‌که محتوای آرای متفکران جماعت‌گرا به‌ویژه مک‌ایتتایر، سندل، و تیلور نشان‌دهندهٔ تمایز بنیادین آن‌ها از سنت لیبرالیسم است. نتایج منازعهٔ جماعت‌گرایان با لیبرال‌ها، تأثیرات، یا به‌عبارت دیگر تغییراتی که بر اثر منازعه در فلسفهٔ سیاسی معاصر به‌ویژه فلسفهٔ سیاسی لیبرال ایجاد شده است موردتوجه جدی نویسندگان قرار نگرفته است. بیش‌تر محققان در این زمینه معتقدند که آرای راولز به‌طور خاص و فلسفهٔ سیاسی لیبرال به‌شکل عام در محورهای بسیار مهمی دچار تحولات و تغییرات جدی است و این امر به‌میزان زیادی نتیجهٔ نقدهای جماعت‌گرایان بوده است. بی‌توجهی صورت‌گرفته به این موضوع موجب شده است تصویری که کتاب از منازعهٔ لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان ارائه می‌کند چندان کامل نباشد.

۱. مقدمه

در دو دههٔ پایانی قرن بیستم، جماعت‌گرایی و منازعهٔ معروف این مکتب با لیبرالیسم بسیاری از فعالیت‌ها در عرصهٔ فلسفهٔ سیاسی را به خود اختصاص داده بود. دامنهٔ این منازعه به قرن جدید هم کشیده شد. به‌طور عینی، مکتب جماعت‌گرایی جدید در اوایل دههٔ هشتاد میلادی با انتشار چهار کتاب مهم ظهور و بروز یافت: در جست‌وجوی فضیلت مک‌ایتتایر، لیبرالیسم و محدودیت‌های عدالت سندل، حوزه‌های عدالت والزر، و مقالات فلسفی چارلز تیلور. هریک از این کتاب‌ها، به‌شیوهٔ خود، اهداف و آرمان‌های لیبرالیسم به‌ویژه در زمینهٔ عدالت و حقوق را موردنقد قرار دادند. هدف اصلی انتقادات این کتاب‌ها نظریه‌ای دربارهٔ عدالت راولز بود که در سال ۱۹۷۱ منتشر شده بود. جریان جماعت‌گرایی با اتکا به چهارچوب فکری - فلسفی ارسطو

و هگل و با تکیه بر زمینه‌های تئوریک که توسط ویتگنشتاین دوم پی‌ریزی شد لیبرالیسم مدرن را به نقد کشید. به قول سندل، «منتقدان جماعت‌گرای لیبرالیسم مدرن با تجدید دلایل هگل علیه کانت ادعای اولویت حقوق بر خیر و فرد دارای انتخاب آزاد که لیبرالیسم مدرن تصویر می‌کند را زیر سؤال می‌برند. جماعت‌گرایان به تبعیت از ارسطو استدلال می‌کنند که ما نمی‌توانیم تنظیمات سیاسی را بدون ارجاع به اهداف و غایات مشترک توجیه کنیم. هم‌چنین، نمی‌توانیم بدون ارجاع به نقش‌هایمان به عنوان شهروندان و مشارکت‌کنندگان در یک حیات مشترک تصویری از شخصیت فردی خود داشته باشیم (Sandel 1982: 7). اولویت داشتن فرد بر اهداف و غایاتش بدین معناست که ما نمی‌توانیم فرد را براساس غایاتش تعریف کنیم و این‌که او همواره می‌تواند به ارزیابی بازنگری و احتمالاً تغییر غایاتش پردازد و این معنای خود مستقل، آزاد، و دارای ظرفیت انتخابی است که لیبرالیسم مدرن مدعی آن است. مناظره جماعت‌گرایان با لیبرال‌ها به موضوع عدالت در فلسفه سیاسی محدود نماند و بسیاری از مباحث فلسفه سیاسی در این مناظره موردچالش و در نتیجه طرح ایده‌های جدید قرار گرفت. اهمیت این مناقشه تا آن‌جاست که فهم و تحلیل فلسفه سیاسی در دهه‌های پایانی قرن بیستم و دهه‌های اولیه قرن جدید بدون توجه به آن ممکن نیست. کتاب *درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر* عهده‌دار تبیین و تحلیل این مناظره تأثیرگذار در فلسفه و اندیشه سیاسی غرب است. بر این اساس، نوشتار حاضر به بررسی و نقد این کتاب و تبیین برخی سویه‌های مهم این مناظره و هم‌چنین بیان نقاط ضعف و قوت کتابی می‌پردازد که موضوع اصلی آن تحلیل این منازعه در فلسفه سیاسی است.

۲. معرفی و ارزیابی شکلی اثر

کتاب *درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر*، تألیف مشترک مجید توسلی رکن‌آبادی و مختار نوری، دو نفر از محققان اندیشه سیاسی کشورمان در سال ۱۳۹۸ در ۲۴۳ صفحه از سوی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی منتشر و در اختیار محققان و علاقه‌مندان فلسفه سیاسی قرار گرفته است. کتاب در سه فصل و یک مقدمه نسبتاً طولانی تألیف شده است. *مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان* به لحاظ کیفیت چاپ در سطح کاملاً مطلوبی قرار دارد. در زمینه اصطلاحات تخصصی حوزه فلسفه سیاسی آن‌چه از بررسی واژگان کتاب به دست می‌آید آن است که نویسندگان کتاب به خوبی با این مفاهیم و اصطلاحات و شیوه به کارگیری آن‌ها در متون فلسفه سیاسی آشنا هستند. در این زمینه، شاید مهم‌ترین

اصطلاح همان واژه «جماعت‌گرایی» باشد که معادل واژه انگلیسی «communitarianism» است که نویسندگان کتاب در صفحه ۱۶ مقدمه تأکید می‌کنند برای این واژه در زبان فارسی معادل‌هایی مانند جامعه‌گرایی (بهشتی ۱۳۸۳؛ مولهال ۱۳۸۵)، اجتماع‌گرایی (شجاعیان ۱۳۹۵؛ کیکس ۱۳۹۲)، و باهمادگرایی (کیمیلکا ۱۳۹۶؛ همتن ۱۳۸۵) به کار رفته است و نویسندگان کتاب از میان این معادل‌ها عبارت جماعت‌گرایی را انتخاب کرده‌اند. در هر حال، به کارگیری واژه جماعت‌گرایی و جماعت‌گرایان انتخابی درست و قابل دفاع است. به طور کلی، ملاحظه عبارت و مفاهیم تخصصی به کار گرفته شده در سراسر کتاب نشان از شناخت صحیح عبارات و مفاهیم این عرصه از دانش سیاسی است. مقدمه کتاب، که صفحات ۱۱ تا ۴۵ را به خود اختصاص داده است، به خوبی خواننده کتاب را با آنچه قرار است در فصول کتاب با آن مواجه خواهد شد آشنا می‌کند.

۳. معرفی کلی اثر: لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان

موضوع فصل اول آن گونه که توسلی رکن‌آبادی و نوری تأکید می‌کنند:

ارائه تفسیری متقن از لیبرالیسم است و تلاش خواهد شد تبیینی کوتاه از جاذبه‌های این نوع ایدئولوژی سیاسی مدرن ارائه گردد. ابتدا تعریف لیبرالیسم سیر تحول و تطور این اندیشه نزد اندیشمندان لیبرال از دوره آغازین اندیشه تا دوره معاصر و سپس ارکان و ابعاد و عناصر آن احصا و تبیین و تحلیل خواهد شد (۱۳۹۸: ۴۹).

این تفسیر از طریق بررسی آرای اندیشمندان لیبرال به هم‌راه یک ارائه دسته‌بندی کلی از تحولات لیبرالیسم صورت می‌گیرد. نویسندگان به درستی تأکید می‌کنند که لیبرالیسم مهم‌ترین ایدئولوژی سیاسی است که شالوده اصلی خود و مبنای ارزش‌های اخلاقی بنیادینش را بر ایده «فردگرایی» بنا می‌نهد (ص ۵۳). نویسندگان سیر تحول لیبرالیسم را با نگاهی تاریخی به سه دوره لیبرالیسم کلاسیک، تجدیدنظرطلب، و معاصر تقسیم‌بندی می‌کنند. پایان فصل اول با ارائه جدولی درباره مهم‌ترین اندیشمندان و موضوعات محوری هریک از دوره‌های سه‌گانه اندیشه سیاسی لیبرال در طول حداقل چهار قرن حیات آن است. این جدول، که در صفحه ۹۹ کتاب ارائه شده است، تصویر بسیار مجمل و درعین حال گویایی از تلقی نویسندگان از تاریخ تحول نظریه سیاسی لیبرالیسم ارائه می‌دهد.

شیوه‌ای که نویسندگان کتاب در فصل اول برای معرفی لیبرالیسم اتخاذ کرده‌اند در فصل دوم نیز تقریباً به همان شکل پی‌گیری می‌شود. در نتیجه در این فصل چهار متفکر برجسته

جماعت‌گرا شامل مک‌ایتایر، تیلور، سندل، و والزر به ترتیب اهمیت موردبررسی قرار می‌گیرند. نویسندگان مک‌ایتایر را در رأس متفکران جماعت‌گرا در نظر می‌گیرند و درواقع او را پرچم‌دار جماعت‌گرایی معرفی می‌کنند:

اندیشه او از دیگر جماعت‌گرایان جامعیت و گستردگی بیش‌تری دارد؛ زیرا به‌طور هم‌زمان عقل و اخلاق برآمده از روشن‌گری و فردگرایی به‌عنوان هسته مرکزی لیبرالیسم را به‌چالش کشیده است. مک‌ایتایر روایت یا اندیشه خاصی از جریان لیبرال را موردبحث قرار نداده است. او متفکری عمیق بود که نقدش ناظر به تمامیت پروژه مدرنیته و لیبرالیسم است (همان: ۱۰۷).

با همین استدلال، نویسندگان کتاب تیلور، سندل، و والزر را به‌ترتیب در درجه‌های بعدی اهمیت در مکتب جماعت‌گرایی قرار می‌دهند.

بررسی صورت‌گرفته از آرای چهار متفکر برجسته مکتب جماعت‌گرایی طی صفحات ۱۰۹ تا ۱۴۴ خلاصه‌ای از آرای آن‌ها در نقد مدرنیته به‌ویژه لیبرالیسم به‌عنوان گفتمان غالب در تفکر سیاسی غرب را ارائه می‌دهد. این بررسی بیان مختصری از فعالیت‌ها و مهم‌ترین آثار این متفکران است. درهرحال، طی این صفحات نباید انتظار داشت که نویسندگان بحثی بدیع را ارائه دهند، زیرا اهمیت اصل پژوهش حاضر و نوآوری اصلی آن قرار است در فصل سوم ارائه شود. فصل دوم برای خواننده مطالب عمده‌تأ مفیدی در معرفی آرای جماعت‌گرایان به‌ویژه در نقد «فردگرایی» لیبرالیسم ارائه می‌دهد. در پایان فصل نیز مباحث ارائه‌شده به‌صورت بسیار مختصر در جدولی که در صفحات ۱۴۴ و ۱۴۵ کتاب قرار دارد به‌تصویر درآمده است که شامل آثار اصلی هریک از نظریه‌پردازان جماعت‌گرا موضوعات محوری موردتأکید و نقدهای اصلی آن‌ها بر لیبرالیسم است. نکته مهم در این زمینه آن است که بحث‌های فصل دوم عمده‌تأ جنبه‌های سلبی آرای متفکران جماعت‌گرا را بیان و کم‌تر به بحث‌ها و آرای ایجابی آن‌ها توجه کرده است. بخشی از این امر به خصایص اصلی این مکتب بازمی‌گردد که اساساً نقدی علیه لیبرالیسم معاصر بوده است و طبیعی است بخش قابل‌توجهی از تلاش‌های نظریه‌پردازان خط مقدم آن معطوف به نشان‌دادن ضعف‌ها و نقایص بنیادین لیبرالیسم باشد. اما اندیشمندان موردبحث آرای قابل‌توجهی نیز در ارائه راه‌حل‌هایی برای درمان معضلاتی که لیبرالیسم برای انسان و اجتماع معاصر ایجاد کرده اختصاص داده‌اند.

مهم‌ترین مباحث موردنظر نویسندگان در فصل سوم ارائه می‌شود، اما شروع این فصل از صفحه ۱۴۷ کتاب است و تنها ۸۰ صفحه از مباحث ۲۳۱ صفحه‌ای کتاب را به خود اختصاص

داده است. یعنی دوسوم مباحث مقدمات است و تنها بحث اصلی نزدیک به یک‌سوم است. به‌نظر می‌رسد این تناسب حداقل باید برعکس می‌بود. شاید بهتر آن بود که نویسندگان محترم حداکثر پنجاه صفحه از مباحث کتاب را به کلیات و مقدمات اختصاص می‌دادند و بقیه مطلب را به بحث اصلی. در ابتدای مطالب فصل سوم، نویسندگان با استناد به تمایزی که آدام سوئیفت یکی از نویسندگان فلسفه سیاسی معاصر میان «concept» و «conception» قائل شده است استدلال می‌کنند که تمایز میان جماعت‌گرایی و لیبرالیسم عمدتاً به «برداشت» آن‌ها از عدالت فردگرایی، حق‌محوری، بی‌طرفی، و جهان‌شمول‌گرایی بازمی‌گردد و درباره «مفهوم» آموزه‌هایی که ذکر شده توافق وجود دارد. آدام سوئیفت با به‌کارگیری این ابزار تحلیلی معتقد است مفهوم عدالت عبارت است از این‌که آن‌چه مردم در قبال آن حق دارند و شایسته آن هستند به آن‌ها داده شود. اما در برداشت از این مفهوم شاهد اختلافاتی هستیم. یعنی برداشت‌ها از این‌که مردم به چه چیزی حق دارند و شایسته دریافت آن هستند متفاوت است (Swift 2001: 11). به‌نظر می‌رسد این ابزار تحلیلی سوئیفت چندان هم کارآمد نیست و خود او بلافاصله تأکید می‌کند ممکن است حتی درباره مفهوم عدالت نیز اختلاف وجود داشته باشد. کمالین‌که در تاریخ نظریاتی که درباره عدالت ارائه شده است چنین اختلافاتی وجود دارد. صرف‌نظر از اشکالاتی که می‌توان به دیدگاه آدام سوئیفت وارد دانست نکته مهم آن است که نویسندگان کتاب تا چه‌میزان این ابزار را درباره مفاهیم چهارگانه اصلی موردنظرشان، که قرار است در این فصل موردبررسی قرار گیرد، به‌کار برده‌اند. قاعدتاً برای به‌کاربردن این شیوه ابتدا باید درباره «فردگرایی» یا «جهان‌شمولی» مفهوم موردتوافق و مشترک تعریف و تبیین شود و سپس تعینات خاص و جزئیاتی که در هریک از این دو مکتب وجود دارد بررسی شود تا بدین ترتیب «برداشت» هریک از جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها از این مفاهیم مشخص شود. آن‌چه از بررسی صورت‌گرفته از فصل سوم به‌دست می‌آید آن است که اساساً چنین روشی تحقق نیافته است. شاید علت این امر را در اشکالات و نواقصی که ابزار تحلیلی سوئیفت دارد باید جست‌وجو کرد. ممکن است ابزار تحلیلی سوئیفت در درون یک مکتب فکری و سیاسی تاحدودی کارآمد باشد، اما در میان مکاتب فکری و سیاسی رقیب به‌نظر نمی‌رسد این ایده ظرفیت تبیین و تحلیل قابل‌ملاحظه‌ای داشته باشد.

در پایان فصل سوم، جدول ۳ در صفحه ۲۲۴ محورهای موردمنازعه به‌صورت بسیار خلاصه به‌تصویر کشیده است. این جدول چکیده فصل سوم محسوب می‌شود و از جهت ارائه یک تصویر کلی از منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان می‌تواند برای خوانندگان بسیار راه‌گشا

باشد، هرچند به نظر می‌رسد تفصیل‌های بیش‌تر به شکلی که در جدول پیشین توسط نویسندگان ارائه شده بود در این جا نیز ضروری است. شاید متناسب‌تر آن بود موضع هریک از متفکران جماعت‌گرا و راولز به تفصیل بیش‌تری و با جزئیات مشخص‌تری توسط نویسندگان ارائه شود، به‌ویژه اگر در این جدول نظریه هریک از نویسندگان مورد بحث درباره عدالت به صورت تک‌گزاره‌های مفهومی بیان می‌شد مناسب‌تر بود.

۴. ارزیابی مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان

ارزیابی محتوایی کتاب *مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان* را، که دربرگیرنده مهم‌ترین جنبه‌های این مناظره تأثیرگذار و مهم در فلسفه سیاسی معاصر غرب محسوب می‌شود، می‌توان در دو بخش اصلی ارائه کرد، هرچند این تقسیم‌بندی با نوعی مسامحه نیز همراه است.

۱.۴ نقاط قوت مناظره

۱. کتاب *درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان* به یکی از مهم‌ترین موضوعات فلسفه سیاسی معاصر پرداخته است. این موضوع عدالت است که دامنه مسائل مرتبط با آن به بسیاری از مسائل فلسفه سیاسی نیز گسترش یافت. بر این اساس، عدالت در فلسفه سیاسی معاصر، به‌ویژه بعد از انتشار کتاب برجسته راولز با عنوان *نظریه‌ای درباره عدالت*، به نقطه کانون مباحث تبدیل شد. نویسندگان کتاب به درستی تأکید می‌کنند که مسئله اصلی دهه هفتاد میلادی بر محور کتاب عدالت راولز بود و در دهه هشتاد مناظره جماعت‌گرایان با لیبرالیسم به مسئله اصلی فلسفه سیاسی تبدیل شد (ص ۷). دامنه این مناظره به دهه پایانی قرن بیستم و اوایل قرن جدید نیز گسترش یافته است. نویسندگان کتاب طی صفحات ۱۱ تا ۲۰ به درستی جایگاه اندیشه لیبرال در تفکر مدرن و هم‌چنین زمینه‌های طرح مکتب جماعت‌گرایی در دهه‌های پایانی قرن بیستم را مورد بررسی قرار داده‌اند. بررسی صورت گرفته در این صفحات محققانه و در جایگاه خودش یعنی بیان اهمیت موضوع کتاب مطرح شده است.

۲. از نقاط قوت کتاب حاضر پرداختن به موضوعی تقریباً بدیع در عرصه فلسفه سیاسی است. اهمیت این موضوع وقتی بیش‌تر می‌شود که بدانیم در زبان فارسی آثار بسیار کمی به این موضوع اختصاص یافته است. نویسندگان طی صفحات ۲۴ تا ۴۱ مباحث مبسوطی را درباره پیشینه پژوهش خویش ارائه کرده‌اند. طی این صفحات حداقل یازده

کتاب، که توسط نویسندگان داخلی و خارجی به زبان فارسی چاپ شده است، از سوی محققان موردبررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد و حاصل آن می‌شود که:

اثر مستقلی درباره ابعاد زمینه‌ها و شاخص‌های موردمنازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان به زبان فارسی وجود ندارد و در هیچ‌یک از آثار مذکور محورهای چهارگانه موردنزاع آن‌ها موردتحقیق و تفحص قرار نگرفته است (همان: ۴۱).

آنچه از این عبارت برمی‌آید آن است که مقصود نویسندگان صرفاً منابع فارسی است و درصورت پذیرش این نکته آن وقت شاید بتوان گفت پژوهش حاضر حداقل به‌لحاظ موضوع در زبان فارسی بدیع محسوب می‌شود و می‌تواند در این زمینه تکمیل‌کننده یک خلأ موجود باشد. اما در این زمینه دو نکته تکمیلی قابل‌ذکر است. اول آن‌که، مقالات و رساله ارشد و دکتری فارسی موجود در این زمینه موردپژوهش قرار نگرفته است. دوم آن‌که، نویسندگان محترم آثار مربوط به فلسفه سیاسی معاصر را پیشینه پژوهش خویش معرفی و سپس با بررسی اجمالی آن‌ها نوآوری پژوهش حاضر را مستدل کرده‌اند. درحالی‌که موضوع پژوهش حاضر فلسفه سیاسی معاصر نیست، بلکه موضوع مشخصاً یکی از منازعات و مناظره‌های بزرگ و تأثیرگذار در فلسفه سیاسی معاصر در جهان غرب است. بنابراین، مناسب‌تر آن بود که پیشینه پژوهش منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در نظر گرفته شود و آن‌گاه پیشینه آن در زبان فارسی و آثار منتشرشده در این زمینه موردبررسی مختصری قرار گیرد. هرچند در این زمینه حتماً آثاری به زبان خارجی وجود دارد، باید هم‌صدا با نویسندگان محترم پذیرفت که وجود برخی مقالات نمی‌تواند اهمیت پژوهش حاضر و بدیع و قابل‌استفاده‌بودن آن را خدشه‌دار کند.

۳. یکی از موضوعات مهم در کتاب حاضر تأکید بر روش هرمنوتیک متن‌محور در بررسی و تحلیل فلسفه سیاسی است. در مقدمه نسبتاً مفصل پژوهش نویسندگان تأکید می‌کنند که این نوشتار از حیث «روش‌شناختی» با استفاده از روش هرمنوتیک و به‌طور مشخص الگوی «متن‌محور» پل ریکور در فهم و تفسیر نظریه‌های سیاسی به‌سامان رسیده است (ص ۴۱). طبق تعریف ریکور، «هرمنوتیک عمل فهم است در جریان روابطش با تفسیر متون». کانون تمرکز ریکور بر متن به‌عنوان یک عنصر معنادار است. طبق روش‌شناسی ریکور که تحت عنوان «هرمنوتیک متن‌محور» قابل‌طرح است:

برای تفسیر و فهم یک متن متمرکزشدن بر روی خود متن کفایت می‌کند و نیازی نیست که به زمینه‌های اجتماعی و یا به قصد و نیت مؤلف پرداخت. در این الگو، متن خود حیاتی

مستقل دارد و قادر است معنای خود را به خواننده و مفسر منتقل نماید و این کار از طریق گفت‌وگو و دیالوگ با متن امکان‌پذیر است (همان: ۴۲).

نویسندگان کتاب سپس با تکیه بر این روش به خوانش آثار و متون اندیشمندان طیف لیبرال و جماعت‌گرا می‌پردازند و تلاش می‌کنند محورهای منازعه چهارگانه را به این شیوه موردتبیین و فهم قرار دهند:

رویکرد متن‌گرا بر این موضوع تأکید دارد که اندیشه سیاسی را می‌توان فراتر از شرایط تکوین اجتماعی-تاریخی آن و تنها با التفات به امکانات درون خود اندیشه فهم نمود و به معنای نهفته در آن طی فرایندی گفت‌وگویی پی برد (همان).

تأکید نویسندگان به روش پل ریکور به آن‌ها امکان قابل‌ملاحظه‌ای برای بررسی و خوانش آثار اندیشه سیاسی ارائه می‌دهد و آن‌ها در سراسر پژوهش از این روش بهره برده‌اند. اما به نظر می‌رسد علاوه بر این روش نویسندگان کتاب از روش مقایسه‌ای یا تطبیقی نیز بهره برده‌اند. به‌طور مشخص، در فصل سوم کتاب مقایسه‌ای آرای چهار اندیشمند جماعت‌گرا از یک سو و راولز به عنوان نماینده لیبرالیسم معاصر از سویی دیگر در چهار حوزه مشخص موردمنازعه و مناظره است. در نتیجه، شاید بتوان گفت محققان محترم از حداقل دو روش برای انجام پژوهش بهره برده‌اند که البته با توجه به موضوع پژوهش نیز مناسب است. با وجود این، دو ملاحظه در این جا قابل ذکر است. اول آن‌که، در مواردی به‌ویژه در فهم دو مکتب موردبحث نویسندگان به زمینه‌های تاریخی موضوعات مورد نیز پرداخته‌اند (ص ۴۴ و ۴۶). دوم آن‌که، حداقل یکی از دو مکتب بزرگ موردبررسی یعنی مکتب جماعت‌گرایی معتقد به «زمینه‌مندی» و به عبارت دیگر «موقعیت‌مندی» هویت‌ها و اندیشه‌هاست. در این زمینه نیز به نظر می‌رسد محققان لازم است متفطن این موضوع باشند، هرچند به‌طور کلی شیوه اتخاذشده در بررسی آرای نظریه‌پردازان موردبحث مناسب و برای خواننده سودمند است. در این بررسی عمده‌تاً نویسندگان کتاب از دو دسته از منابع کمک گرفته‌اند. دسته اول مقالات و کتب نظریه‌پرداز موردبحث است و دسته دوم شرح و تبیین‌هایی است که نویسندگان دیگر در زمینه آرای نظریه‌پردازان اصلی موردبحث منتشر کرده‌اند. نقل‌قول‌های مستقیم ذکرشده از نظریه‌پردازان اصلی مکتب جماعت‌گرایی و همچنین راولز در اکثر موارد سودمند است و به خواننده کتاب در فهم مطالب ذکرشده درباره موضوعات اصلی فلسفه سیاسی معاصر کمک می‌کند. علاوه بر این، استناد به شارحان و در مواردی منتقدان نظریه‌پردازان اصلی جماعت‌گرایان و لیبرالیسم نیز به خواننده کمک مؤثری می‌کند.

۴. تأکید بر «فردگرایی» به عنوان حداقل یکی از مهم‌ترین آموزه‌های مهم لیبرالی نکته‌ای است که نظریه‌پردازانی مانند جان گری نیز بر آن تأکید می‌کنند (گری ۱۳۸۴: ۱۶)، هرچند در این زمینه دیدگاه‌های دیگری نیز وجود دارد. از جمله جان کیکس «اختیار» را مهم‌ترین ارزش لیبرالی در نظر می‌گیرد که سایر ارزش‌های لیبرالی مانند آزادی، تساهل، و حقوق در سایه اختیار ارزش‌مند شمرده می‌شوند (کیکس ۱۳۹۲: ۲۴). با وجود این، تأکید نویسندگان بر آموزه «فردگرایی» نکته‌ای درست است که در فرایند پژوهش نیز به‌طور جدی مورد توجه نویسندگان قرار می‌گیرد. از سوی دیگر، نویسندگان کتاب در بررسی تفکر لیبرال و نظریه‌پردازان این مکتب فهرست اندیشمندانی را طی صفحات ۵۶ تا ۹۷ مورد بررسی قرار می‌دهند که از هابز آغاز و به راولز خاتمه می‌یابد. آغاز اندیشه لیبرال از اندیشمند و نظریه‌پرداز اقتدارگرایی مانند هابز نشانه‌ای از درک صحیح نویسندگان از آموزه‌های بنیادین لیبرالیسم است. انتهای این فهرست نیز به راولز اختصاص دارد و نویسندگان به‌درستی تأکید جدی بر اهمیت آرای راولز دارند و بخش عمده‌ای از بررسی صورت گرفته درباره مکتب لیبرالیسم در دوران معاصر را به راولز اختصاص داده‌اند.

۵. اهمیت آرای راولز هم به لحاظ ایجابی برای گفتمان لیبرال و هم به لحاظ سلبی برای گفتمان‌های غیر لیبرال یا ضد لیبرال غیر قابل انکار است و همان‌گونه که نویسندگان به نقل از توماس نیگل ذکر کرده‌اند بدون تردید راولز مهم‌ترین فیلسوف سیاسی قرن بیستم است. البته، در فهرست بررسی شده از اندیشمندان لیبرال خبری از سه فیلسوف برجسته و تأثیرگذار لیبرال وجود ندارد. کانت، جان استوارت میل، و هابرماس مورد توجه نویسندگان محترم قرار نگرفته‌اند و در حالی که آن‌ها به اهمیت آرای کانت برای راولز در بازسازی لیبرالیسم معاصر و همچنین هابرماس به عنوان یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان لیبرال در دوره معاصر توجه داشته‌اند (ص ۱۰۳). هم‌چنین، برخی نویسندگان جان استوارت میل را به عنوان مهم‌ترین و تأثیرگذارترین نظریه‌پردازان لیبرالیسم و لیبرال دموکراسی دانسته‌اند (لوی ۱۳۸۰: ۲۶) که آرای او حداقل تقویم بخش گفتمانی تأثیرگذار در دفاع از ارزش‌های لیبرال تا قرن بیستم بوده است (Sandel 1984: 2-3).

۶. فرد یا جماعت، حق یا خیر، بی‌طرفی یا کمال‌گرایی دولت، جهان‌شمول‌گرایی یا زمینه‌مندی مهم‌ترین محورهای مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان است که مباحث صفحات ۱۶۳ تا ۲۲۴ یعنی تا پایان کتاب را به خود اختصاص داده است. نویسندگان هم

در مقدمه فصول دوم و سوم و هم در نتیجه‌گیری کتاب بیان داشته‌اند که هدف اصلی کتاب بررسی پاسخ‌های لیبرال‌ها به این چهار سؤال اساسی است و طی ۶۰ صفحه پاسخ‌های دو مکتب را بررسی کرده‌اند. به‌طور کلی، بررسی صورت‌گرفته در این زمینه از نقاط برجسته و دقیقی برخوردار است. به‌ویژه آن‌که نویسندگان محور منازعه را برداشت هریک از دو محور لیبرالیسم و جماعت‌گرا از مفهوم انسان و ویژگی بنیادین او دانسته‌اند:

این منازعه اساساً مبتنی بر اختلاف در مورد پیش‌فرض‌های «انسان‌شناسی فلسفی» است. پیش‌فرض لیبرال‌ها بر این امر استوار است که اولاً فرد خارج از جماعت و بستر اجتماع می‌تواند هستی داشته باشد. درثانی، این «خود» به‌صورت خودبسنده و خودمختار به‌صورت پیشینی مقدم بر امر اجتماعی است و اجتماع چیزی جز تجمع افراد و امر مکانیکی نیست. درمقابل، پیش‌فرض جماعت‌گرایان این است که اولاً این «خود» یا فرد در بستر تاریخی و اجتماعی هستی هویت می‌یابد. به تعبیر دیگری، خود تاریخی در برابر خود غیرتاریخی لیبرالی قرار می‌گیرد (رکن‌آبادی و نوری ۱۳۹۸: ۱۹۵).

تأکید نویسندگان کتاب بر نقطه کانونی منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان از نقاط برجسته و قوت کتاب محسوب می‌شود که می‌تواند شناخت دقیقی را در این زمینه به خواننده کتاب و محققان این عرصه ارائه دهد.

نکته برجسته در این زمینه آن است که نویسندگان به‌درستی تلاش می‌کنند تبیین کنند محورهای چهارگانه مورد منازعه به‌نوعی بازگشت به کانون منازعه یعنی برداشت از ماهیت انسان و به‌قول جماعت‌گرایان برداشت از «خود» دارند (ص ۱۸۳، ۱۹۳، ۲۰۵). برداشت از ماهیت بشر هم تعیین‌کننده فردگرا یا جماعت‌گرا بودن فلسفه و نظریه سیاسی است، هم مستلزم ترجیح حقوق فردی یا خیر جمعی بر دیگری است، و هم پاسخی مستدل به ضرورت یا عدم ضرورت کمال‌گرایی دولت را ارائه می‌دهد. خصلت جهان‌شمول‌گرایی یا زمینه‌مندی فلسفه یا نظریه سیاسی نیز براساس برداشت ارائه‌شده از انسان یا «خود» صورت‌بندی می‌شود. در نتیجه، می‌توان گفت تلقی‌های متفاوت و متعارض از انسان موجب شکل‌گیری یکی از تأثیرگذارترین منازعات در فلسفه سیاسی معاصر شده است و این موضوعی است که مورد توجه نویسندگان کتاب بوده و در مباحث ارائه‌شده به این امر توجه دقیقی صورت گرفته است. هرچند در کنار این جنبه برجسته یک نقص یا اشکالی که وجود دارد آن است که کتاب *نظریه‌ای درباره عدالت* راولز مورد نقد مستقیم یا غیرمستقیم چهار اندیشمند جماعت‌گرای معاصر بوده است. در واقع موضوع عدالت و آرای مختلف راولز از یک سو و جماعت‌گرایان از سوی دیگر بوده است که

منازعه را صورت‌بندی کرده است. هرچند طرح نظریه عدالت از سوی راولز و هم‌چنین جماعت‌گرایانی مانند سندل و والزر نیز به‌نوبه‌خود از برداشت آن‌ها از انسان نشئت می‌گیرد. بااین‌حال، نویسندگان محترم در تبیین چهار عرصه مورد‌منازعه دو مکتب از بحث عدالت دور شده‌اند و چندان توجهی به آن نداشته‌اند. درواقع، ارتباط چهار عرصه مورد‌منازعه در مکتب لیبرالیسم و جماعت‌گرایی نتیجه منازعه بر اصل عدالت و جنبه‌های مختلف آن بوده است. انتظار آن بود که نویسندگان با توجه به این امر نشان دهند که محورهای چهارگانه مورد‌منازعه چگونه تکمیل‌کننده جنبه‌های مختلف نظریه‌ای برای عدالت هستند. البته، نویسندگان در محور چهارم منازعه یعنی «جهان‌شمول‌گرایی یا زمینه‌مندی» به این نکته توجه داشته‌اند و در این زمینه طی صفحات ۲۰۷ تا ۲۲۲ به‌ویژه در بررسی آرای والزر و مک‌ایتایر تلاش کرده‌اند طرح منازعه جهان‌شمول‌گرایی یا ضدجهان‌شمول‌گرایی را با محوریت عدالت و اصول آن صورت‌بندی کنند. از این جهت مطالب ذکرشده صحیح و قابل‌توجه است، اما در محورهای سه‌گانه گذشته به محوریت عدالت و چگونگی ارتباط بحث با عدالت توجه جدی صورت نگرفته است. در محور چهارم یعنی «جهان‌شمول‌گرایی» نیز باید به آرای سندل و تیلور به‌ویژه آرای سندل درباره «زمینه‌گرایی» یا «موقعیت‌مندی» نظریه عدالت توجه جدی‌تری صورت می‌گرفت.

۲.۴ برخی ایرادات

۱. کتاب *مناظره میان لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان* همانند بسیاری از پژوهش‌ها در ایران حجم بسیار زیادی را به مقدمات بحث اختصاص می‌دهد. بحث اصلی این کتاب ۲۳۱ صفحه‌ای از فصل سوم و به‌طور مشخص از صفحه ۱۶۳ کتاب آغاز می‌شود؛ به عبارت دیگر، دو سوم کتاب به مباحث مقدماتی اختصاص یافته است. کسی که به سراغ کتاب *مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان* می‌رود به دنبال تاریخ لیبرالیسم و اجتماع‌گرایی نیست و نویسندگان محترم می‌توانستند حداقل در سی صفحه مقدماتی را در این خصوص بیان کنند و منابع لازم را برای مطالعه بیش‌تر معرفی کنند.
۲. یکی از نویسندگانی که بهتر بود در این کتاب موردتوجه قرار می‌گرفت هنری تام است که دو کتاب درباره اجتماع‌گرایی تألیف کرده است (Tam 1998; Tam 2019). یکی از مباحث مهمی که تام موردتوجه قرار می‌دهد مسئله قانونی اجتماع‌گرایی است که از دیدگاه وی عبارت است از یافتن راه‌حل میانه‌ای میان فردگرایی و اقتدارگرایی (Tam 1998: 7). نویسندگان محترم این کتاب در بخش تبیین حق و خیر (ص ۱۸۳ -

(۱۹۶) معتقدند یکی از نقدهای جماعت‌گرایان بر لیبرالیسم، به‌ویژه لیبرالیسم راولزی، اولویت‌بخشی آن به حق در برابر خیر است. در مقابل جماعت‌گرایان به اولویت خیر بر حق معتقد هستند (ص ۱۸۷). جدای از این که لیبرال‌ها واقعاً چه قدر به تقدم حق بر خیر اعتقاد دارند و اساساً این تمایز چه قدر دقیق است، لازم است دلایلی که لیبرال‌هایی نظیر راولز برای تقدم حق بر خیر ارائه کرده‌اند بیان شود، زیرا تقدم خیر بر حق از نظر آن‌ها می‌تواند به فایده‌گرایی و اقتدارگرایی بینجامد. به عقیده نویسندگان آن‌چنان‌که در نتیجه‌گیری بیان کرده‌اند:

رویکرد جماعت‌گرایی می‌تواند به مثابه یک راه حل میانه در جوامع چندفرهنگی مثل ایران کاربرد داشته باشد و این پتانسیل را به چنین جوامعی ببخشد تا با خروج از دوقطبی مدرن یا پست‌مدرن بودن راه جدیدی را بجویند (همان: ۲۳۰).

آن‌ها باید به این مسئله هم بپردازند که اگر جامعه ایران یک جامعه چندفرهنگی است و در نتیجه تلقی‌های مختلفی از خیر دارد، چگونه می‌تواند به تلقی واحدی از خیر دست یابد که بر حق مقدم شود؟ و چگونه این تقدم اجتماع بر فرد به اقتدارگرایی و تضییع حقوق فردی، که لیبرال‌ها دغدغه آن را دارند، منتهی نشود. به نظر می‌رسد نوآوری جماعت‌گرایی در بیان همین بدیلی است که از یک سو مانع تأثیرات مخرب فردگرایی بازاری بر ارزش‌های اجتماعی می‌شود و از سوی دیگر مانع از تضییع حقوق فردی به بهانه دفاع از اجتماع می‌گردد. به عبارت دیگر، از کتابی که به مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان می‌پردازد انتظار می‌رود به طور مشخص نحوه صورت‌بندی جماعت‌گرایان از مفهوم فرد، اجتماع، حق، و خیر را تبیین کند تا تمایز آن‌ها از لیبرال‌ها روشن شود و امکان سنجش و داوری درباره بدیل و جای‌گزینی که ارائه می‌دهند فراهم گردد، زیرا آسیب‌های رویکرد فردمحور لیبرال‌ها و نئولیبرال‌ها امری روشن است، اما هنوز مشخص نیست که رویکرد جماعت‌گرایان چگونه از آسیب‌های فایده‌گرایی و اقتدارگرایی مصون می‌ماند.

۳. ایراد دیگری که می‌توان مطرح کرد آن است که نویسندگان کتاب جماعت‌گرایان را جزئی از گفتمان لیبرال دموکراسی معرفی می‌کنند. کتاب تأکید می‌کند که جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها در دو طیف فکری در گفتمان واحدی به نام «لیبرال دموکراسی» و سنت آنگلو ساکسون قرار دارند (ص ۸). استلزام این تلقی آن است که جماعت‌گرایان را لیبرال یا لیبرال دموکرات بدانیم. این نتیجه حتی با آن‌که خود نویسندگان در فصول بعدی درباره آرای مک‌اینتایر و تیلور درباره نقد گفتمان مدرنیته گفته‌اند در تعارض است. ضمن آن‌که

محتوای آرای متفکران جماعت‌گرا به‌ویژه مک‌ایتایر، سندل، و تیلور نشان‌دهنده جدابودن بنیادین آن‌ها از سنت لیبرالیسم است.

۴. در موارد متعددی نویسندگان تأکید کرده‌اند جدال میان لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان را در چهار حوزه موردبررسی قرار می‌دهند و درواقع تعیین مناظره از طریق و با وساطت چهار مسئله اصلی صورت می‌گیرد: «فرد/اجتماع؛ حق/خیر؛ بی‌طرفی دولت/مداخله اخلاقی دولت؛ جهان‌شمول‌گرایی/زمینه‌مندی» (ص ۹، ۱۰۶، ۲۲۴، ۲۲۷). بااین‌حال، نویسندگان محترم تبیین نمی‌کنند که این چهار محور یا مسئله اصلی را چگونه به‌دست آورده‌اند و این‌که آیا نویسندگان، که به بررسی منازعه پرداخته‌اند، در زمینه محورهای منازعه چه دیدگاه یا چه دیدگاه‌هایی دارند. این نکته مهمی است که زمینه دآوری درباره بدیع‌بودن تقسیم‌بندی ارائه‌شده از محورهای منازعه را فراهم می‌کند. در این زمینه، دو اشکال قابل‌ذکر است: اول آن‌که، پیشینه این موضوع یعنی تبیین محورهای منازعه و پژوهش‌هایی که در این زمینه بحث کرده‌اند موردتوجه و بررسی انتقادی و منصفانه نویسندگان قرار نگرفته است. دوم آن‌که، نویسندگان محترم درباره محورهای موردادعای خود تبیین و دفاعیه خاصی را مطرح نمی‌کنند. بررسی محورهای چهارگانه ذکرشده توسط نویسندگان صحیح است و تقریباً همه آن‌چه درباره محورهای چهارگانه ذکرشده در کتاب مطرح شده درست است. اما چرا از میان بحث‌های بسیار زیادی که جماعت‌گرایان در نقد لیبرالیسم راولز بیان کرده‌اند صرفاً این چهار محور قابل‌طرح یا حداقل قابل‌ترجیح برای طرح‌شدن است؟ در این زمینه، متأسفانه استدلالی مطرح نشده است. باید توجه داشت که چهار مسئله مورد اشاره یعنی اصالت با فرد یا جامعه‌بودن ترجیح حق بر خیر یا برعکس بی‌طرفی یا مداخله‌گری اخلاقی دولت و جهان‌شمول‌گرایی یا زمینه‌گرایی اساس پژوهش حاضر و همه مدعای آن را در بر می‌گیرد. ضمن آن‌که مراجعه به برخی پژوهش‌های صورت‌گرفته در زمینه مناظره مدعیان جماعت‌گرایی با لیبرال‌ها نشان می‌دهد که تشابهات قابل‌ملاحظه‌ای وجود دارد. به‌عنوان نمونه مولهال و سوئیفت در کتابی که با عنوان *لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان* منتشر کرده‌اند محورهای منازعه را شامل برداشت از فرد (خود)، فردگرایی غیراجتماعی، جهان‌شمول‌گرایی، ذهن‌گرایی یا عین‌گرایی، و ضدکمال‌گرایی و بی‌طرفی معرفی می‌کنند (Mulhall and Swift 1992). هم‌چنین، یکی از محققان ایرانی در مقدمه‌ای که بر ترجمه بخش‌هایی از کتاب برجسته مولهال و سوئیفت نگاشته شده است محورهای منازعه را

در چهار موضوع اصلی در نظر گرفته است: «رابطه فرد و جامعه، رابطه حق و خیر، جهان‌شمولی ارزش‌های لیبرالی، و ادعای بی‌طرفی» (مولهال و سوئیفت ۱۳۸۵: ۱۲)، هرچند به هریک از این محورها یا شیوه استحصال محورها می‌توان اشکالاتی را وارد کرد، اما نکته مهمی که نویسندگان به آن توجه جدی نداشته‌اند آن است که نقطه آغاز منازعه به انتشار کتاب راولز با عنوان *نظریه‌ای درباره عدالت* در سال ۱۹۷۱ بوده است. نویسندگان محترم باید در تبیین محورهای منازعه به این نقطه عزیمت توجه می‌کردند. یعنی موضوعات اساسی که راولز در این کتاب درباره «عدالت» و نظریه لیبرالی‌اش درباره عدالت بیان کرده است باید اساس تبیین محورهای منازعه جماعت‌گرایان با لیبرالیسم راولز باشد.

۵. یک ایراد دیگر تقلیل اهمیت و نقش مایکل سندل در میان جماعت‌گرایان توسط نویسندگان کتاب است. برخلاف نظر نویسندگان محترم، که سندل را در رده سوم اهمیت در مکتب جماعت‌گرایی قرار داده‌اند، سندل هم به لحاظ تقدم زمانی و هم به لحاظ تمرکز بر موضع محوری مورد منازعه جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها، یعنی موضوع عدالت، نقش بسیار برجسته‌تری از آنچه نویسندگان کتاب معتقدند دارد (جیکوبز ۱۳۸۶: ۲۱۳؛ Oneill 1997: 23؛ Thiele 2002 71). لازم است نویسندگان محترم در این زمینه استدلالی ارائه دهند. صرف وسیع‌بودن نقدهای یک متفکر نشان از اهمیت و تأثیرگذاری او نیست. کمترین که راولز بسیاری از آرای خود در فلسفه سیاسی لیبرال را حول محور عدالت مطرح کرده است، اما با وجود این و به بیان خود نویسندگان بزرگ‌ترین فیلسوف سیاسی قرن بیستم محسوب می‌شود. به نظر می‌رسد دیدگاه صحیح‌تر آن باشد که سندل و مک‌ایتایر را دو متفکر برجسته جماعت‌گرایی و در جایگاه برتر بدانیم.

۶. آخرین ایراد یا نقیصه‌ای که می‌توان درباره کتاب مناظره بیان کرد آن است که به نظر می‌رسد نویسندگان کتاب نتوانسته‌اند ریشه منازعه را به خوبی تبیین کنند. در بحث ریشه‌های منازعه میان جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها نویسندگان ضمن متمرکز کردن موضوع به مسئله «منافع فردی و مصالحه جمعی» سابقه این بحث را به دکارت و کانت از یک سو و روسو، هگل، و دورکهایم از سوی دیگر نسبت می‌دهند. به عبارت دیگر، منازعه جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها بازتولید منازعه کانت و هگل در قرون گذشته بوده است. چنین رویکردی با توجه به ریشه‌های کانتی آرای راولز از یک سو و ریشه‌های هگلی آرای

جماعت‌گرایان ازسوی دیگر چندان هم غیرموجه نیست و با مطالبی که در بحث فردگرایی لیبرال ازیک‌سو و نقدهای جماعت‌گرایان بر فردگرایی ارائه شده است تناسب دارد. هرچند بحث اصالت اجتماع یا مدنی بالطبع بودن یا نبودن انسان یکی از مسائل ماندگار در تاریخ فلسفه سیاسی بوده و هست و شاید بتوان گفت سابقه این بحث به یونان باستان و هم‌چنین اندیشه سیاسی بسیاری از فلاسفه سیاسی مسلمان به‌ویژه فارابی بازمی‌گردد. ارسطوگرایی مک‌ایتتایر و سندل در ارائه برداشتی از انسان و هم‌چنین نظریه عدالت می‌تواند تأییدی بر این دیدگاه باشد که شایسته بود نویسندگان محترم به این موضوع نیز توجه می‌کردند. باوجوداین، نویسندگان طی صفحات ۱۵۱ تا ۱۵۴ و ذیل بحث فرد یا جامعه‌گرایی دو روایت یا گرایش اصلی برای نظریه لیبرالیسم را مطرح می‌کنند که شامل لیبرالیسم فردگرا و لیبرالیسم جمع‌گراست. نظریه‌پردازانی مانند هابز، لاک، میل، بنتام، وارلز، و نوزیک در زمره لیبرال‌های فردگرا قرار می‌گیرند و نظریه‌پردازانی مانند روسو، دورکهایم، مک‌ایتتایر، و هم‌چنین تیلور در طیف جمع‌گرایان لیبرال قرار می‌گیرند. به‌نظر می‌رسد دسته‌بندی ارائه‌شده از دو طیف لیبرالیسم طی سه قرن اخیر و قرارداد متفکرانی مانند مک‌ایتتایر و تیلور در گفتمان لیبرال هرچند از نوع جمع‌گرایانه آن حداقل دو اشکال جدی دارد. اول آن‌که، با آن‌چه نویسندگان محترم طی فصول اول و دوم درباره گفتمان‌های لیبرال و جماعت‌گرا بیان کرده‌اند در تعارض است. دوم و مهم‌تر آن‌که، اگر اندیشمندان جماعت‌گرا در گفتمان‌های لیبرال قرار داشتند و صرفاً برخی برداشت‌های آن‌ها با راولز تفاوت داشت باید مانند نظریه‌پردازانی چون نوزیک صرفاً یک طیف داخلی در مکتب و گفتمان کلی لیبرالیسم ایجاد می‌کردند. در این زمینه، بسیاری از نویسندگان معتقدند جماعت‌گرایان گفتمانی غیرلیبرال در فلسفه سیاسی و به‌ویژه موضوع عدالت ایجاد کرده‌اند که هم به‌لحاظ ریشه‌های تاریخی و هم به‌لحاظ مؤلفه‌های عدالت و دیگر مفاهیم فلسفه سیاسی در تخالف یا حداقل تفاوت با لیبرالیسم به‌ویژه از نوع راولزی آن قرار دارد (همپتن ۱۳۸۵؛ جیکوبز ۱۳۸۶؛ Plant 1994؛ Swift 2001).

کتاب در صفحه ۱۵۴ تأکید می‌کند: «اندیشمندانی چون راولز و نوزیک در زمره لیبرال‌های فردگرا قرار می‌گیرند و اندیشمندانی چون تیلور و مک‌ایتتایر و دیگر هم‌فکرانشان در گروه جمع‌گرا دسته‌بندی می‌شوند». جمع‌گرایی مک‌ایتتایر و دیگر جماعت‌گرایان به‌ویژه سندل نکته‌ای است که نویسندگان کتاب به‌درستی آن را مورد تأکید قرار داده‌اند و در فصول مختلف

نیز تحت عنوان برتری خیر جمعی بر حقوق فردی آن را تبیین کرده‌اند، اما «لیبرال» بودن این جمع‌گرایان مورد مناقشه است. به نظر می‌رسد مباحث کتاب در این زمینه دچار اشکال جدی است و نویسندگان جمع‌گرابودن دورکهایم و روسو را با جماعت‌گرایان یکی دانسته و چون روسو را جزو لیبرال‌ها معرفی کرده‌اند، جماعت‌گرایان را نیز لیبرال در نظر گرفته‌اند. در هر حال، به نظر می‌رسد نویسندگان در تبیین دقیق ریشه‌های منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان باید تأمل و دقت بیشتری صورت می‌دادند تا در نتیجه آن ریشه‌های آتنی و درواقع ارسطویی آرای جماعت‌گرایان در مقابل لیبرال‌ها از یک‌سو و ریشه‌های معاصر این منازعه را که در آرای ویتگنشتاین متأخر وجود دارد بیان می‌کردند (Plant 1994).

نتایج منازعه جماعت‌گرایان با لیبرال‌ها و تأثیرات یا به عبارت دیگر تغییراتی که بر اثر منازعه در فلسفه سیاسی معاصر به‌ویژه فلسفه سیاسی لیبرال ایجاد شده است مورد توجه جدی نویسندگان قرار نگرفته است. بیش‌تر محققان در این زمینه معتقدند که آرای راولز به‌طور خاص و فلسفه سیاسی لیبرال به‌شکل عام در محورهای بسیار مهمی دچار تحولات و تغییرات جدی است و این امر به‌میزان زیادی نتیجه نقدهای جماعت‌گرایان بوده است (کیکس ۱۳۹۲؛ جیکوبز ۱۳۸۶؛ همپتن ۱۳۸۵). بی‌توجهی صورت‌گرفته به این موضوع موجب شده است تصویر ارائه‌شده از منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان چندان کامل نباشد.

۵. نتیجه‌گیری

مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی حداقل دو دهه پایانی قرن بیستم و اوایل قرن بیست‌ویکم را به خود اختصاص داده است. بی‌توجهی به این مناظره و ریشه‌های بااهمیت آن موجب ناتوانی در تحلیل و فهم بسیاری از موضوعات فلسفه سیاسی لیبرال و غیرلیبرال در دهه‌های پایانی قرن بیستم و قرن جاری خواهد شد. کتاب *درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر* عهده‌دار بررسی و تحلیل این موضوع مهم است. از نقاط قوت کتاب حاضر پرداختن به موضوعی تقریباً بدیع در عرصه فلسفه سیاسی است که به‌ویژه در منابع فارسی کم‌تر مورد بررسی مستقل قرار گرفته است. تأکید نویسندگان بر روش پل ریکور با عنوان «هرمنوتیک متن‌محور» به آن‌ها امکان قابل ملاحظه‌ای برای بررسی و خوانش آثار اندیشه سیاسی ارائه می‌دهد و نویسندگان سراسر پژوهش از این روش بهره برده‌اند. باوجوداین، برخی ایرادات نیز قابل طرح است. اول آن‌که، نویسندگان به تأثیر آرای ویتگنشتاین دوم در مضمون و محتوای فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی توجه نکرده‌اند. درواقع، به‌لحاظ

معرفت‌شناختی ایده بسیار مهم موقعیت‌مندی به‌میزان زیادی از آرای ویتگنشتاین دوم متأثر بوده است. کم‌این‌که حداقل بخش قابل‌توجهی از علل افول پوزیتیویسم منطقی از اوایل دهه شصت در قرن بیستم را باید به‌علت طرح آرای ویتگنشتاین دوم دانست. دوم آن‌که، نویسندگان برای مک‌ایتناپذیر در فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی نقش رهبری را قائل هستند. از این جهت، شاید نتوان ایرادی به نویسندگان وارد دانست، اما به جایگاه بسیار مهم سندل به‌ویژه تقدم آرای او به سایر جماعت‌گرایان و محوریّت عدالت در بحث او و نقشی که کتاب برجسته‌اش یعنی *لیبرالیسم و محورهای عدالت* در تحول و تغییر آرای راولز از یک‌سو و ایجاد فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی از سوی دیگر داشته است بی‌توجهی شده است. سندل در همه محورهای چهارگانه مورد بحث آرای بسیار مهم و مقدمی به تیلور و والزر داشته است. سوم آن‌که، محور منازعه مورد بحث عدالت بوده است، اما نویسندگان در ارائه بحث‌ها توجه چندانی به این امر نداشته‌اند. نویسندگان تلاش چندانی انجام نداده‌اند تا نظریه عدالت جماعت‌گرایانه را تبیین‌کننده و سویه‌های بسیار بااهمیت آن را نشان دهند.

کتاب‌نامه

- توسلی رکن‌آبادی، مجید و مختار نوری (۱۳۹۸)، *درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- جیکوبز، لزی ای. (۱۳۸۶)، *درآمدی بر فلسفه سیاسی نوین: نگرشی دموکراتیک به سیاست*، ترجمه مرتضی جیریایی، تهران: نی.
- حسینی بهشتی، سیدعلیرضا (۱۳۸۳)، *جستارهایی در شناخت اندیشه سیاسی معاصر غرب*، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- شجاعیان، محمد (۱۳۹۵)، *عدالت از دیدگاه اجتماع‌گرایان و ره‌یافته‌های آن برای الگوی اسلامی ایرانی*، پیشرفت، تهران: الگوی پیشرفت.
- کیکس، جان (۱۳۹۲)، *علیه لیبرالیسم*، ترجمه محمدرضا طاهری، تهران: علمی و فرهنگی.
- کیملیکا، ویل (۱۳۹۶)، *درآمدی بر فلسفه سیاسی معاصر*، ترجمه میثم بادامچی و محمد مبشری، تهران: نگاه معاصر.
- گری، جان (۱۳۸۴)، *لیبرالیسم*، ترجمه سیدعلیرضا حسینی بهشتی، تهران: بقیه.
- لوین، اندرو (۱۳۸۰)، *طرح و نقد نظریه لیبرال دموکراسی*، ترجمه سعید زیباکلام، تهران: سمت.
- مولهال، استفن و آدام سوئیفت (۱۳۸۵)، *جامعه‌گرایان و نقد لیبرالیسم*، ترجمه جمعی از مترجمان، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱۹۸ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

همپتن، جین (۱۳۸۵)، فلسفه سیاسی، ترجمه خشایار دیهیمی، تهران: طرح نو.

Mulhall, S. and A. Swift (1992), *Liberals and Communitarians*, Oxford: Blakwell.

Oneill, S. (1997), *Impartiality in Context: Grounding Justice in a Pluralist World*, New York: State University of New York Press.

Plant, R. (1994), *Modern Political Thought*, Oxford: Basil Blakwell.

Sandel, M. J. (1982), *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sandel, M. (1984), *Liberalism and Its Critics*, New York University Press.

Swift, A. (2001), *Political Philosophy*, Cambridge: Polity Press.

Tam, H. (1998), *Communitarianism: a New Agenda for Politics and Citizenship*, Macmillan Press.

Tam, H. (2019), *The Evolution of Communitarian Ideas, Theory, and Practice*, Palgrave Macmillan.

Thiele, L. P. (2002), *Thinking Politics: Perspectives in Ancient, Modern and Postmodern Political Theory*, Second Edition, New York: Chatham House Publishers.